

מותר ללמוד תורה מגוי או ללמד אותו תורה?

יוחנן קאפח

כל הלומד תנ"ך במסגרת אקדמית, נחשף מיד לעובדה, שתלמידים וחוקרים נזקקים בלימודיהם ובמחקריהם למאמרים ולספרים של חוקרי תנ"ך ברחבי העולם, בין שהם בני ברית ובין שאינם בני ברית, ואף אותם שהם בני ברית, בחלקם הגדול אינם נמנים על שומרי התורה, וודאי שאינם מדקדקים בקלה כבחמורה, זאת על אף שהם משתדלים להגות ולדקדק בהבנת התורה. מאז שנחשפתי לעובדה זו, קיננה בלבי השאלה, האם זאת עבדי אותם תלמידים וחוקרים, או שמא עליהם להימנע מהיזקקות זו? נוסף לכך, במסגרות אקדמיות אלו מצויים סטודנטים שאינם בני ברית, הבאים מעבר לים למשך מספר שנים ללמוד תנ"ך בארץ הקודש, ביניהם אף אנשי דת נוצרים, וטבעי הדבר שיווצרו קשרים בינם ובין הסטודנטים היהודים, ובין השאר ישאלו אלו את אלו שאלות בפרשנות התורה. על כן ראוי לברר, כיצד יש לנהוג עמם, האם יש להשיבם במאור פנים ולהראותם מאור התורה, או שמא יש להשיבם בשפה רפה ולהתחמק מתשובה, זאת לבד מן השאלה, האם מותר למרצה ללמדם?

להלן ננסה לברר שאלות אלו. נפתח בהתייחסותם של פרשני המקרא לסוגיה זו, ולאחר מכן נראה, כיצד התייחסו לעניין זה פוסקי ההלכה לדורותיהם.

- א -

מהתבוננות בפרשני המקרא ראשוניים ואחרונים נראה, כי הדבר מותר, והם סמכו דבריהם על הכלל שקבע הרמב"ם: 'ושמע האמת ממי שאמרה'. באופן ברור ניתן לראות זאת גם בדברי רבי יוסף אבן עקנין,¹ שבחתימת פירושו לשיר השירים הוא מצדיק את השימוש הפרשני בדברי הפילוסופיה, הלשון הערבית ובתי השירה. הוא מציין שדרך זו עתיקה היא, וכבר הלכו בה רס"ג ורב האי גאון, ואלו דבריו:

ורבינו האי גאון ז"ל הרי אנו מוצאים שבספרו... הוא מסתייע בדברי הערבים... וגם הסתייע בבית משיר אהבה (להבנת) למאמר רבותינו ז"ל הקולב² שהוא מן תכשיט... וגם הסתייע בקראן ובחדית. וכן עשה לפניו ר' סעדיה ז"ל בפירושו הערביים, ומשום אותו ענין אמרו רבותינו ז"ל: 'כל האומר דבר חכמה ואפילו באומות העולם נקרא חכם' (מג"י טז ע"א) וחייבים למסרו.

ובקשר עם זה, הנגיד בספרו העושר, אחרי שהרבה להביא מבאורי הנוצרים, שרי מצליח בן אלפֶצֶק דיין סקליא סח לו בבואו מבגדד עם אגרת שהכילה את פרשת חיינו של רבינו האי גאון ז"ל ודרכיו

1. בספרו אֶנְפֶּשֶׁא אֶלְאֶסְרָאָר נְטִיְהוֹר אֶלְאֶנְאָר (= התגלות הסודות והופעת המאורות), עמ' 491-495; הספר נתפרסם בידי אברהם שלמה הלקין (ירושלים תשכ"ד). נציין, שאין מדובר ברי יוסף אבן עקנין, שהיה תלמידו של הרמב"ם, אלא בבן דורו של הרמב"ם, שהזכיר רבות את הרמב"ם בספריו ורחש לו כבוד גדול. דבריו אלו של רבי יוסף עקנין, ודבריו של רבי שמואל לאניאדו המובאים בהמשך, מובאים גם במאמרו של הרב נריה גוטל, "בין קבלת אמת יממי שאמרה לבין קבלתה מימלאך ה' צבאות", עיונים בחינוך היהודי, ט, (תשס"ד), עמ' קכט-קנ.

2. 'בקולב - הלך אחר מסמרותיו' (שבת ס ע"א).

המשובחים, ובה מסופר שיום אחד נזדמן בישיבה הפסוק 'שמן ראש אל-יְגִי ראשי' (תהי' קמא ה), ונחלקו המסובים בביאורו, וצוה רבינו האי ז"ל את ר' מצליח שילך אל הקתוליק של הנוצרים וישאלהו מה הוא יודע בבאור הפסוק הזה, ורע בעיניו, וכשראה ז"ל שקשה עליו הדבר על ר' מצליח, הוכיח אותו לאמר, הן האבות והקדמונים החסידים והם לנו למופת, היו שואלים על הלשונות ועל הביאורים אצל בני דתות שונות אפילו רועי צאן ובקר כידוע, והלך אליו ושאלו ואמר לו שאצלם בלשון הסורית משחא דרשיעא לא עד רישיה. ובמה שהבאתי משלהם די לישר לב.

הרי שדרך זו שהלך בה אבן עקנין, רוצה לומר, לעיין בפירושיהם לתורה של חכמי אומות העולם, על מנת לראות כיצד פירשו את מילות הכתוב, היא דרכם של רס"ג ורב האי גאון.

גם רבי שמואל לניאדו שיבח בפירושו 'כלי יקר'³ את פירושיהם של חכמי הנוצרים: 'ואמנם חכמי הנוצרים נמשכו בזה אחרי דעת האחרונים מחכמי עמנו, כי הם אמרו... ובאמת רואה אני דבריהם בזה יותר מחוורים על כל שאר דברי החכמים אשר מבני עמנו...'. כידוע, גם האברבנאל עושה שימוש בדבריהם של פרשנים נוצרים, והם מובאים במקומות רבים בפירושו, ויש פעמים שהוא מקבל את דעתם נגד דעת הרד"ק והרלב"ג.⁴ נמצא אם כן, שחוקרי המקרא בימינו הם ממשיכי דרכם של גדולי פרשניו הקדמונים.

ואמנם הן בממסד האקדמי והן בממסד הרבני היו שתמהו על כך. הרב יהודה אנסבכר ופרופ' שמואל הוגו ברגמן⁵ (שימש מרצה לפילוסופיה באוניברסיטה העברית) פנו אל נחמה ליבוביץ ותמהו על עצם שימושה

3. כלי יקר, מהדורת הכתב, מל"א ח, עמ' 308.

4. כך לדבריה של נחמה ליבוביץ, וראה להלן.

5. ראה פרקי נחמה - ספר זכרון לנחמה ליבוביץ, משה ארנד, רות בן-מאיר, גבריאלי חיים כהן (עורכים), ירושלים תשס"א, עמ' 657-658.

בפרשנים שאינם מבני עמנו, או שהם מבני עמנו אלא שאינם שומרים תורה ומצוות. נחמה לייבוביץ השיבה, כי אם דברי הפרשנים ראויים, היא עושה בהם שימוש, ובפרט אם באמצעותם 'אפשר לראות את אורה של תורה ולהראות גודלה וקדושתה ללומדי'. ועל כן, הסבירה, לא מצאה פגם בלמידת דבריו של Benno Jacob (בספרו: עין תחת עין, שן תחת שן),⁶ שהיה יהודי רפורמי קיצוני, 'כהן' ב-Sonntags Gemeinde, 'שבדאי עבר על חלק עצום של מצוות תורתנו הקדושה'. לדבריה, בספרו הנ"ל יש הוכחות מצוינות, שפשט הפסוק 'עין תחת עין' הוא 'ממון', כדברי חז"ל, וכמה פעמים הראתה לתלמידי חכמים פרטים מתוך ספרו זה, והודו לה, ושמחו כמוצאי שלל רב. לייבוביץ מזכירה גם את ספרו 'נגד תורת התעודות', לדבריה, הוכחותיו נגד הדברים של חכמי ביקורת המקרא ודבריו על פחזנותם ומשוגגותיהם, טובים הרבה יותר מספרים שנכתבו ע"י יראים ושלמים, כגון: הרד"ץ הופמן, יששכר יעקבסון וד"ר מוריאל. לדבריה, היא ור' דוד קרליבך, שלימד עמה שנים רבות בסמינר בירושלים, למדו בספריו 'שפקחו את עיניהם לראות דברים שלא ראו - לאמיתה של תורה'. גם בובר ורוזנצווייג זכו מפיה לשבחים רבים על המתודה הייחודית שפיתחו, שכיום כל מורי התני"ך משתמשים בה, הלוא היא שיטת הימילה המנחה (leitwort). מאידך פרופ' קאסוטו, שהיה ירא שמים ומדקדק במצוות, אמר דברים שלא תמיד עלו בקנה אחד עם אמונתה בתורת ישראל, ובשל כך לא עשתה בהם שימוש. מכאן, יש להתייחס תמיד לגופם של דברים.

גם משה ארנד⁷ בסקירה מפורטת על דרכה ותרומתה של נחמה לייבוביץ לפרשנות המקרא, השתדל לדחות את טענותיהם של הרב יהודה קופרמן⁸ ואלהו אביחיל,⁹ השוללים שימוש ביכלים שאינם ראויים, ואלו דבריו: 'כגודל חריפות טענותיהם, כן גדול שבושם וסכנתם!'. לדבריו, יש

6. ברלין 1929.

7. משה ארנד, 'הכתוב צריך עיון', בשדה חמד יא, תשכ"ח, עמ' 30-37.

8. 'סוגיות בתורה ובלמודן על פי המקורות', חוברת יח, עמ' 45.

9. במאמרו 'תני"ך מתוך אמונה', בשדה חמד י, תשכ"ז, עמ' 269-271.

להיזהר מאוד מלקבוע מיהו כופר ומיהו מין, משום שהיום פוסלים את מנדלסון, ויזל ושד"ל, ומחר יפסלו את ראבי"ע ואת הימורה, ולאחר מכן יפסלו את ר' שמואל בן חפני גאון, רס"ג, רשב"ם, בעל היערוך, רד"ק ועוד. זאת ועוד, מי שפוסל אחרים, עשוי למצוא עצמו נפסל ע"י אחרים. נוסף לכך, זוהי גזרה שאין ציבור שוחרי התנ"ך יכול לעמוד בה, משום שיכל לומד תנ"ך מבקש לדעת מה נתחדש לגבי כל נושא ונושא בלימוד התנ"ך, ע"י מדעי העזר של התנ"ך: הבלשנות השמית, הארכיאולוגיה, חקר המזרח התיכון ותולדותיו, הגיאוגרפיה של א"י, האפיגרפיה, בקורת הספרות...! לסיים מציין ארנד, שלא היה מגיע להבנת עומק משמעות הפסוק כי לא נחש ביעקב' מבלי לקרוא את דבריו של יחזקאל קויפמן, וללא מרטין בובר לא היה מגיע להבנת מעשה משה רבנו בדרך במלון, וללא מ"ד קאסוטו לא היה מגיע למעט ההבנה שהשיג במעשה הכרובים.

מכאן עולה בבירור, שדעתם של גדולי חוקרי המקרא ראשוניים ואחרונים היא, שאין להסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, ועל כן השתמשו בהזדמנויות שונות גם בפרשנותם של מלומדים שאינם בני ברית, ואף קילסו את פירושיהם.

ואף שאין להביא ראיה מוחלטת הלכה למעשה מדברי פרשני המקרא, שייתכן שלא כולם היו בקיאים בהלכה, וכדרך שכתב הרמב"ם,¹⁰ כי אין להביא ראיה שמניין המצוות שנעשה ע"י קודמיו הוא נכון, אף שפרסום מניין זה נעשה ע"י משוררים ופייטנים, שכן אלה נמשכו אחר הרבנים שציינו את המניין בטעות - 'אין להאשימם', כותב הרמב"ם, כי מחבריהם היו משוררים לא רבנים, והראוי להם מצד מלאכתם השלימוהו מערבות המאמר ויופי הסידור, אבל במובן מהדברים נמשכו בו אחר בעל הלכות גדולות וזולתו מן הרבנים המתאחרים! אין לומר כדברי הרמב"ם גם ביחס לפרשני המקרא הנזכרים, שהרי בכלל פרשני המקרא שהובאו לעיל, הובאו גם דברי רס"ג ורב האי גאון, שבוודאי היו בקיאים בהלכה, ואם הם

10. בהקדמתו לספר המצוות.

התירו להביא פרשנות חכמי הגויים, ודאי שהדבר מותר.

- ב -

ואולם, אף שחלקם של פרשני המקרא התירו להשתמש בחכמת הגויים, אין הדברים כך כלל בעיניהם של פוסקי ההלכה. החזון אי"ש,¹¹ שהיה פוסק הלכה מובהק, כתב בספרו אודות דמות הרב: 'מן המפסידים היותר עיקריים, היות מלמד לרבים בלתי שלם במידותיו... אין דבריו נכנסין אל לב החניך, ולא עוד אלא שלומד ממעשיו יותר משיעוריו, התייחסות הרב לתלמידו דורשת תכונות תרומיות ומיצוי המידות... גדול שימושה יותר מלימודה, והתלמיד מחקה תמיד את רבותיו... המחנך - יפרה וירבה תולדותיו כדמותו וכצלמו...'. כיוצא בזה כתב גם הגאון רבי משה פיינשטיין,¹² שבניגוד ללימודי שאר חכמות, בלימוד התורה צריכים המורים להיות 'יראי השי"ת ואוהבי תורה ומדקדקים במצות... שבכל עניני למוד, יכול כל מי שידע למוד ההוא ללמד לאחרים אף אם הוא אינו עושה כמו שמלמד, כגון רופא שאומר לאחרים שזה אסור לאכול וכדומה יודעים שהוא דבר המזיק, אף כשהרופא עצמו יעבור ע"ז ולא ישגיחו עליו וכדומה בכל חכמה, אבל בלמוד תורה ולמוד מוסר ויראת ה' וקיום המצות אי אפשר למי שאינו בן תורה ואינו ירא שמים ללמד זה לאחרים שלא יתקבלו דבריו כלום וכדרשו חז"ל מקרא דהתקוששו וקושו קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים'.

אף שדבריהם מתייחסים לדרישת שלמות המידות של הרב, על מנת שיוכל להקנות לתלמיד את שלמות המידות, או ביחס להקפדה בקיום המצוות, כדי שיוכל התלמיד ללמוד זאת מן הרב, מכל מקום, נראה שדבריהם של הני"ל תקפים אף ביחס לחובת דרישת שלמות האמונה וקיום

11. הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון אי"ש (אמונה ובטחון), פרק ד - מידות ותיקון, סעיף טו.

12. שו"ת אגרות משה, חלק יו"ד (ג), סימן עא.

המצוות אצל הרב, על מנת שיוכל להגביר את האמונה בלב התלמיד. עם זאת ניתן לטעון, שאין דבריהם שייכים לנידוננו, דהיינו, חוקר התנ"ך הבוגר והמשכיל כל עניינו בקריאת כתביו של הרב שאינו הגון היא על מנת לקבל ממנו ידיעות בהבנת התורה בלבד, ולא על מנת לרכוש ממנו יראת שמים או הקפדה בקיום המצוות, שאותן הוא דואג לרכוש בדרך אחרת. אמירה מפורשת וממוקדת יותר מצינו בדבריו של הרב יוסף קאפח זצ"ל, שהיה איש הלכה מובהק ודיין בבית דין הגדול בירושלים, ושעסק גם בפרשנות מקרא.¹³ במבואו לפירוש רס"ג לתורה כתב דברים ברורים למניעת קבלת דברי תורה משאינם 'מלאכים'. בבואו לתאר את כתבי היד של פירוש רס"ג לתורה שבהם השתמש במהדורתו הוא מציין, שהיו לפניו גם פירושים של רס"ג שהובאו בידי הקראיים 'כגון קרקסאני וזולתו', אלא שלא רצה להשתמש 'במעין נרפש ומקור משחת, שנאמנותם במסירת הדברים מפוקפקת בעיני מאוד, ואף אם נניח שנאמנו במה שמסרו, לא מפייהם אנו חיים, ואין מן הראוי להשתמש בהם, בבחינת אם דומה למלאך, תורה יבקשו מפיהו, ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו'.

- ג -

לכאורה, דברי הנ"ל נכוחים, שכן מצאנו בתלמוד, שאין ללמוד תורה מפי רב שאינו הגון, ואפילו אם הציבור צריכים לו מחמת חכמתו, כדלהלן (מו"ק יז ע"א):

ההוא צורבא מרבנן דהוו סנו שומעניה (פירש הריטב"א: 'שהיה פרוץ קצת בזימה ולא היה שמועתו טובה כי היה מתיחד עם הפנויות והוא כיעור גדול לצורבא מרבנן'). אמר רב יהודה: היכי ליעביד?...?

13. רשימת כתביו של הרב יוסף קאפח לספרי התנ"ך ארוכה. פירושו הארוך והקצר של רס"ג לתורה; חמש מגילות (שיר השירים, רות, קהלת, אסתר ואיכה); ספר דניאל ואיוב עם תרגום רס"ג; פירוש ליהושע, שופטים ושמואל א לרי אברהם בן שלמה, ועוד.

הכי אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב 'כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא' (מלאכי ב ז) אם דומה הרב למלאך ה' - יבקשו תורה מפיו. ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיו. **שמתיה רב יהודה**. לסוף איחלש רב יהודה... אמר ליה: לאו בדידך מחייבנא אלא דכי אזלינא לההוא עלמא בדיחא דעתאי **דאפילו לגברא כוותך** לא חניפי ליה... נפק כי קא בכי ואזיל, אתא זיבורא וטרקיה אאמתיה, ושכיב. עיילוהו למערתא דחסידי - ולא קיבלוהו, **עיילוהו למערתא דדייני - וקיבלוהו**.

העולה מדברי התלמוד, שאף אם מדובר ב'יצורבא מרבנן', שאף זכה להיקבר במערת דיינים, כיוון ששמועתו רעה, לא זו בלבד שאין ללמוד את תורתו, אלא אף ראוי לנדונו. עם זאת, מצויים בתלמוד דברים, שלכאורה, סותרים את הנאמר לעיל. כוונתנו למסופר במסכת חגיגה (טו ע"א-ע"ב) אודות ר' מאיר, שלמד תורה מפי אלישע בן אבויה, שלא רק ששמועתו רעה, אלא שבוודאי חטא בעברות חמורות, כמו חילול יום כיפור ועריות, כמובא שם. ואלו דברי התלמוד:

ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר? והאמר רבה בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת... אמר **ריש לקיש**: רבי מאיר קרא אשכח ודרש 'הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי (משי' כב יז). לדעתם לא נאמר, אלא לדעתי. **רב חנינא** אמר מהכא: 'שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך' (תהי' מה יא). קשו קראי אהדדי! - לא קשיא, הא - בגדול, הא - בקטן. כי אתה **רב דימי** אמר, אמרי במערבא: רבי מאיר אכל תחלא ושדא שיחלא לברא. דרש **רבא**: מאי כתיב 'אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחלי' (שיה"ש ו יא), למה נמשלו תלמידי חכמים לאגוז? לומר לך: מה אגוז זה, אף על פי שמלוכלך בטיט ובצואה - אין מה שבתוכו נמאס, אף תלמיד חכם, אף על פי שסרח - אין תורתו נמאסת.

אשכחיה רבה בר שילא לאליהו, אמר ליה: מאי קא עביד הקדוש ברוך הוא? אמר ליה: קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן, ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר. אמר ליה: אמאי? - משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר. אמר ליה: אמאי? רבי מאיר רמון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק! אמר ליה: השתא¹⁴ קאמר: מאיר בני אומר.

מן הדברים הנ"ל עולה, שלדעת ריש לקיש, רב דימי, רבא ורבה בר שילא אליבא דרבי מאיר, מותר ללמוד תורה מרב שאינו הגון, ובלבד שיפריד בין דבריו ההגונים לדבריו המקולקלים; ולדעת רב חנינא אליבא דרבי מאיר, כל האיסור ללמוד תורה מפי רב שאינו הגון, הוא דווקא לקטן, אבל גדול מותר. ואמנם ייתכן, ואין מחלוקת כלל ביניהם, אלא דמר אמר חדא ומר אמר חדא, ולא פליגי, וכל האמוראים הנ"ל סוברים, שרק גדול יכול להפריד בין דבריו ההגונים של הרב לדבריו המקולקלים, אלא מה שסתמו הם, פירש רב חנינא.

במשמעות גדול וקטן, נראה לומר, שמדובר בגדול ממש ובקטן ממש, ולא בגדול בחכמה. כך משתמע מדברי התוספות (חגיגה שם, ד"ה 'הא'), שמדובר בקטן ממש, וכן נכתב בגבורת ארי¹⁵ (תענית ז ע"א, ד"ה 'ואם לאו'), שדווקא קטן אסור לו ללמוד מרב שאינו הגון, אבל גדול, בין אם הוא תלמיד חכם בין אם לאו, יכול ללמוד מרב שאינו הגון.

עם זאת, מן התוספות בתענית (ז ע"א, ד"ה 'אם') עולה, מה שרבי מאיר למד תורה מפי אחר, היינו דווקא רבי מאיר, והוא הדין לתלמיד חכם שיודע לזהר שלא ללמוד ממעשיו הרעים של הרב; אבל אם אינו תלמיד חכם, אינו רשאי ללמוד לפניו. מכאן שעפ"י התוספות - גדול וקטן

14. בהבנת חזרתו של הקב"ה ממה שהיה נוהג בתחילה, ראה: גר"ע יוסף, יביע אומר, ח"י סי' יט בהערות; רבי חיים בן עטר, אור החיים על התורה, דבי' יב כח.

15. ר' אריה ליב ב"ר אשר גינצבורג, חי בשנים תנ"ה עד תקמ"ה, בעל 'שאגת אריה'.

משמע בחכמה, ולא בגיל, וכן משמע מדברי הרש"ש (שם).

- ד -

על אף חוסר הבהירות בהגדרת 'גדולי', עולה בבירור מדברי הגמרא בחגיגה, שמותר לגדול¹⁶ ללמוד תורה מפי רב שאינו הגון, וכן נראה שהבין גם המהרש"א.¹⁷ והדברים אינם פשוטים, שכן הרמב"ם¹⁸ ובעקבותיו השו"ע¹⁹ פסקו, שאין ללמוד מרב שאינו הגון, ולא חילקו כלל בין גדול לקטן, וכך כתב הרמב"ם:

... וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה, אע"פ שחכם גדול הוא וכל העם צריכין לו, אין מתלמדין ממנו עד שובו למוטב, שנאמר 'כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא'. אמרו חכמים, אם הרב דומה למלאך ה' צבאות, תורה יבקשו מפיהו, אם לאו אל יבקשו תורה מפיהו.

דבריו של הרמב"ם תמוהים, שהרי הגמרא במפורש מחלקת בין גדול לקטן, ואף אם נאמר שהרמב"ם סובר שכיום אין להקל בגדול, היה לו לפרש זאת, שהרי אין דרכו לכתוב הלכות הנוהגות לזמננו בלבד, אלא אף הלכות שינהגו רק בזמן המשיח. לשאלה זו נדרש 'לחם משנה' (על אתר), ואלו דבריו: 'שמפני שראה הרמב"ם מימרא דר' יוחנן שהובאה בהרבה מקומות²⁰ בסתם ולא חלקו בין גדול לקטן גם הוא לא חלק'. על מה

16. בחכמה או במניין, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה.

17. חידושי אגדות, מכות י ע"ב.

18. הלכות תלמוד תורה, ד א.

19. יו"ד, רמו ח.

20. כך מובא במסכת מועד קטן ובמסכת חגיגה הני"ל, ובלשון אחרת במסכת תענית (ז ע"א): 'אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב כי האדם עץ השדה, וכי אדם עץ שדה הוא? אלא משום דכתיב כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת, וכתיב אתו תשחית וכרת. הא כיצד? אם תלמיד חכם הגון הוא - ממנו תאכל ואתו לא תכרת, ואם לאו - אתו תשחית וכרת'.

שמובא במסכת חגיגה סובר הרמב"ם: 'דלא נאמר זה אלא לתת סברא לרבי מאיר בלבד אבל אין הדבר כן וראיה לדבר שכשתירץ ריש לקיש אמר רבי מאיר קרא אשכח ודרש ואם היה הדבר מוסכם לא היה לו לומר אלא הא איכא קרא אחרינא, ומדקאמר רבי מאיר קרא אשכח וכו' משמע דהכונה לומר סברתו של רבי מאיר היא זאת ואנן לא סבירא לן הכי דכבר חלקו עליו חבריו. וכן כתב הישפתי כהן (יו"ד רמו, סעיף קטן ח) בשם אביו, וכ"כ בשו"ת הרא"ם,²¹ וכן נראה מדברי הבי"ח,²² שהביא מקור לדברי הרמב"ם מן הבבלי במועד קטן; וכ"כ החיד"א:²³ 'דטעם הרמב"ם שמזה יצא תקלה דאיזה אדם יחשוב שהוא גדול כי שיח וכי שיג לו והוא ילמוד מרב שאינו הגון ולפי האמת איננו גדול וילכדי'.
ואולם, לכאורה, תירוצם קשה, וכבר הקשה בעניין זה רבי חיים בן עטר²⁴ על דברי הבי"ח חמש קושיות:

'אחד מנין לו לתלמוד לומר שמעשה רבי מאיר במחלוקת עומד, כל שאנו יכולין להשוות בדבר סברא. ועוד ממה שמקשה לרבי מאיר מדרשת כי שפתי כהן מוכח שחפץ להשוותם... ועוד הרי רבא שהוא אמורא אחרון דרש אל גנת אגוז, מה האגוז הזה הגם שהוא מלוכלך בטיט וכו', אין אוכל שבתוכו נמאס וכו', עד כאן, והדברים אלו הם כסברת רבי מאיר, וידוע דהלכה כרבא... ועוד... (אם כן) מה משיב רבה בר שילא לאליהו רבי מאיר רימון מצא וכו'... ועוד מה ראה גדולה מזו שהסכים ה' למעשה של רבי מאיר שחזר ואמר שמעתא

21. ח"א ר"ס סו, דבריו הובאו ביביע אומר, ח"ו יו"ד סי' יט.

22. יו"ד רמו, ס"ק ת, הביאו 'אור החיים' כדלהלן.

23. שו"ת יוסף אומץ סי' לג, ברכי יוסף, יו"ד סי' רמו.

24. אור החיים על התורה, דבי יב כח.

מפיו.²⁵

ביביע אומר²⁶ הוסיף אף הוא לפרוך את תירוצם, במה שדייקו בלשון הגמרא 'רבי מאיר קרא אשכח ודרשי, שרק רבי מאיר סובר כך, שבספר י'ד מלאכ"י (כלל תקל"א) כבר השיב על כך והוכיח שאין לומר כך, עיין שם בדבריו. גם בספר 'בארות המים'²⁷ הקשה על הילחם משנה²⁷, שהרי מהגמרא משמע, שהסכים הקב"ה לדברי רבי מאיר, משמע שעשה כהוגן. ומחמת שסתר את תירוצם של הילחם משנה, אביו של השי"כ, הרא"ם והב"ח - 'אור החיים' מתרץ את דברי הרמב"ם כאפשרות שדחה הילחם משנה:

והנכון לתת טעם לרמב"ם, הוא שסובר שבזמן הזה אין דעת שלימה שתקרא גדול להתיר לו ללמוד מחכם רשע, שדוקא רבי מאיר שהיה שלם בדעת ובידיעה הוא שהותר לו הדבר שאין לחוש ודאי שילמוד ממנו רשעו.

מדבריו של בעל 'אור החיים' עולה, כי מעיקר הדין הלכה כרבי מאיר, שדווקא לקטן אסור ללמוד מרב שאינו הגון, אבל גדול מותר, אלא שלא פסק כך הרמב"ם, משום שנתמעטו הדורות, ואין לנו היום גדולים כרבי מאיר היודעים להיזהר. השי"כ כמו 'אור החיים' אף הוא מתרץ את דברי

25. ושם הסביר, מדוע מתחילה דחה הקב"ה דברי רבי מאיר, ולבסוף קיבלם: 'שאיין לומר שנעלם מעיני ה' ח"ו הטעם שאמר רבה בר שילא רבי מאיר רימון מצא... והוא משום ידע כי יקפיד ה' על האדם בעשותו דבר שלא יהיה בו נקי אלא מהי ולא מאדם ויחשוב לו לחטא, עד שיהיה נקי מהי ואדם. ולזה כשעשה רבי מאיר מעשה זה שהיה למד מאדם שאינו כמלאך, היה רבי מאיר נקי מהי אבל לא מאדם, כל עוד שלא נודע טעמו אם זך וישר פעלו, וזה סבב שלא היה ה' אומר שמועה מפיו להיות חסר השלימות, ואחר שנאמר בשיבה של מטה טעם לשבח במעשיו, נכנס בגדר והייתם נקיים גם מישראל, ולזה תיכף ומיד חזר ואמר שמעתא משמו, ולעולם האמת כדברי רבי מאיר.'

26. ח"ו, יו"ד סי' יט.

27. פ"ד מהל' ת"ת, דף ה ע"ג.

הרמב"ם והשו"ע, הסוברים כמו התוספות (חגיגה שם, ד"ה 'הא') שהובאו לעיל, דההוא דסנו שומעניה, למדו לפניו קטנים, ואם כן ראינו דאף בימי השי"ס היו קטנים, וכל שכן בזמן הזה שכולם נחשבים קטנים, כדרך שאמרו חז"ל: 'אם ראשוני בני אדם, אנו כחמורים ולא כחמורו של רבי פנחס בן יאירי וכו', ואם כן בזמן הזה אין חילוק בין גדול לקטן.

אלא שמדברי הריב"ש²⁸ משמע, שלא רק שהרמב"ם סובר שהלכה כרבי מאיר, אלא שהוא סובר כך הלכה למעשה, שהרי הרמב"ם עצמו למד פילוסופיה, לפי שסמך על החילוק בשי"ס 'הא בגדול הא בקטן', ולכן בראש ספר 'מורה נבוכים' כתב שלושה פסוקים, שהאחרון ביניהם הוא: 'הט אַזְנֶךָ וּשְׁמַע דְּבַרֵי חֲכָמִים וְלִבְךָ תִּשְׁמַע לְדַעְתִּי (משי כב יז), שעליו סמכה הגמרא את התירוץ, 'הא בגדול הא בקטן',²⁹ אלא שסייג שם את דבריו, שדווקא הרמב"ם יכול היה לעשות זאת, כי הוא למד קודם לכן כל התורה כולה בשלמות, הלכות ואגדות, תוספת, ספרא וספרי וכולי תלמודא, בבלי וירושלמי... וכדי להשיב את האפיקורוס, עשה ספר המורה, לסתור המופתים והראיות שהביא הפילוסוף לקיים קדמות העולם, וכן בענין ההשגחה. ולפי שהיו בזמנו הרבה מישראל נבוכים בעקרי התורה, מפני מה שלמדו מן החכמה ההיא. עם זאת, גם הרמב"ם, לדבריו, לא נמלט 'מהמשך קצת אחר החכמה בקצת המופתים'. מדברי הריב"ש עולה, שהרמב"ם סובר, שגם בזמנו היו שיכלו ללמוד מרב שאינו הגון, מכיוון שקשה לומר, שרק את עצמו ראה הרמב"ם 'גדול' בהשוואה לאחרים בני דורו; ואם כן גם בימינו יכולה להיות מציאות של 'גדולים' שיכולים לנהוג כמנהג הרמב"ם, ואף שיש להיזהר בכך מאוד, העיקרון קיים.

העולה מן הדברים: קטן בימינו אין לו ללמוד, אלא מרב השומר תורה ומצוות. ובענין גדול - עפ"י דעת השי"כ יש לאסור לגמרי, משום שאין

28. שו"ת הריב"ש, סי' מה.

29. בצורה דומה הסביר גם הרב קאפח הבאת פסוק זה ברמב"ם.

הלכה כרבי מאיר; גם היאור החיים אוסר, אך מטעם שונה: אף שהלכה כרבי מאיר, בזמן הזה אין הדעת שלמה להיקרא גדול כרבי מאיר. מדברי הריב"ש עולה, שבכל דור הדבר מותר לגדולי אותו דור.

- ה -

עד עתה עסקנו בלימוד מרב שאינו הגון, ועתה נדון בלימוד תורה מגוי. בתלמוד (שבת עה ע"א) מצוי איסור חמור ללמוד תורה מגוי האדוק בדתו: 'הלומד דבר אחד מן המגוש - חייב מיתה', ופירש שם רב: 'דהיינו גדפיי (פירש רש"י: 'מין האדוק בעבודה זרה, ומגדף תמיד את השם, ומסית אנשים לעבודה זרה)'. המסקנה שם כרב, ופירש רש"י: 'הלכך כל דבריו דברי עבודה זרה, והסתלק מעליו שלא ישיאך'. כך פסק גם השו"ע:³⁰ 'הלומד מן האמגושי, אפילו דברי תורה, חייב מיתה'. במסכת עבודה זרה (יז ע"א) מסופר, שר"א נתפס למלכות, משום שקיבל דבר תורה מפי יעקב מינאה, וישר בעיניו.

עם זאת מדברי הרדב"ז³¹ משמע, שאין כל הנכרים שווים, ושם ציין לדברי רש"י, שפירש: אמגושי - מין, היינו מתלמידי יש"י, שאז ישנו איסור ללמוד ממנו, אבל לא משאר פילוסופי הגויים. ולכן האיסור הוא דווקא כשלומד מכומר נכרי הדבק בדתו, ולא מסתם נכרי. הרדב"ז מוסיף, שמצאנו רבים מגדולי ישראל שעסקו בחכמת העמים ובפילוסופיה, ביניהם: הרס"ג, רב האי גאון, ר' שלמה אבן גבירול, ר' יהודה הלוי, ר' אברהם אבן עזרא והרמב"ם. ואעפ"י שיש בדברי הפילוסופים דבור סרה בעיני ההשגחה, וקצת מהם יגיעו עוד בשרשי התורה, לא מפני זה יגונה מי שלמד דבריהם, כי אין ענייניהם תלויים באמונה אלא במופת, ומופתיים המה מופתי ראיה שבקל חיש ידחה אותם ולא יטעה

30. יו"ד, סי' קעט יט.

31. שו"ת רדב"ז מכתב יד; או"ח, יו"ד (חלק ח) סימן קצא.

אחריהם מי שמלא כרסו לחם התורה לחם אבירים אכל, כי גם הרבה מהם יחלקו על הדברים מהם, וכל מי שנתן לו השם עינים לראות וחלק לו בבינה, יראה בעיניו ובלבבו יבין שאם שכל האדם קצר מהשיג מה שלמעלה ממנו ושאיין דרך למופת על זה, והקבלה האמיתית תכריע לבטל סברה גרועה שיעלה בדברי המתפלספים, ועל כיוצא [בו] נאמר לא תהא תורה תמימה שלנו כשיחה בטלה שלהם (ב"ב קטו ע"ב), וכל חרד בדבר ה' יבחר מדבריהם המועיל והמסכים לאמונתו על דרך תוכו אכל קליפתו זרק כר' מאיר (חגי' טו ע"ב) וישתמש מהם לרקחות ולטבחות!

מן הדברים עולה, שלימוד שאר חכמות מחכמי אומות העולם מותר בפשטות. מה שאמרו בפרק חלק (סנה' צ ע"א): 'ורבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצוניים, פירשו בתלמוד (שם ק ע"ב): 'מאי חיצוניים ספרי מינים, ופרש"י שהם ספרי גלחים (עפ"י שיטתו, 'מינ' הוא תלמיד ישו).

כידוע, ספרי הפילוסופים נקראים אצל החכמים 'ספרי חכמי האומות', שבהם מותר לקרוא.³² להלן נביא ציטוט מן התלמוד (מני צט ע"ב) בעניין לימוד 'חכמה יונית': 'שאל בן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה, 'לא ימוש ספר התורה... והגית בו יומם ולילה' כתיב, ראה שעה שאינה לא מהיום ולא מהלילה ולמוד בה חכמה יונית'. הריב"ש (סי' מה), הרשב"ץ (מגן אבות ב יט) והרדב"ז (שם) פירשו, שאין כוונת הקטע לחכמת המחקר, אלא לדיבור ברמזים שנהגו בו לפני מלכים, אבל חכמת המחקר מותרת. ואולם בעל 'דברי ירמיהו'³³ אוסר זאת, ולאחר שהביא את תירוץ 'לחם משנה' על הרמב"ם (כמובא לעיל) הקשה, שכן המעיין ב'מורה נבוכים' לרמב"ם יראה, שזה האחרון למד מחכמי הגויים; ותירץ בשם אביו, שיש לחלק בין לימוד מפיו של רשע ללימוד מתוך ספרו;

32. רדב"ז, שם.

33. לרב ירמיהו בן בנימין זאב, אב"ד וורבוי ואוהעל, הלכות תלמוד תורה, ד א.

מתוך ספר - אדם גדול יכול לברור הטוב מהרע, אבל מפיו אסור, כיוון שחיבור עם רשע גורם רעה רבה והשחתה לאדם. דיוקו של מחבר 'דברי ירמיהו' מבוסס על דברי הגמרא: 'אם דומה הרב... יבקשו תורה מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו'. הרי דמפיהו דווקא מותר ללמוד, וכן דייק מדברי הגמרא שמקשה, 'ורבי מאיר היכא למד מפומא דאחר', ושיבח הרב הנזכר דברי אביו. מכאן, שלדעתו, אין ללמוד מפיהם, אלא רק מתוך כתביהם. הרב קאפח זצ"ל דחה את דברי הני"ל, משום שלא שבו לדברי הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ב פ"ט), משם עולה, שהרמב"ם למד אצל אחד מתלמידי אבו בכר אבן אלצאיג.³⁴

מכל מקום, אף הרדב"ז עצמו סיים: 'ואני מנעתי התלמידים בזמננו זה תמיד מללמוד חכמה זאת, מפני שנתמעטו הלבבות ונסתתמו מעייני החכמה, ושמה יטה אדם לדברי הבאי. וכן כתב הרשב"ץ (מגן אבות ב ה), שלא יסמוך אדם על עצמו כרבי מאיר שלמד מאחר, 'שאין הכל שוין בזה, ואם רבי מאיר עמד טעמו וריחו לא נמר, הלא יוחנן כהן גדול שימש בכהונה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי'.

לסיכום: ללמוד מגוי או מרב שאינו הגון, נראה שיש להתיר רק בדוחק, ורק כאשר מדובר באדם הגדול בתורה ובחכמה, שאמונתו חזקה ובצורה, וכדרך שנהגו והנהיגו הקדמונים: רבי מאיר, רס"ג, רב האי גאון, מהרי"א אברבנאל, ועוד. באשר ללימוד שאר חכמות - נראה שיש להקל.³⁵

34. מכל מקום, הרב קאפח סבור, כי את הפילוסופיה למד רבנו מפי נביאי ישראל וחכמיהם, ולא מחכמי האומות; שאר המדעים, כגון: גיאומטריה, מתמטיקה וכדומה למד הרמב"ם מחכמי האומות, שאותם רשאי כל אדם ללמוד מכל יודע, בין גוי בין ישראל. וראה הרמב"ם בהלכות קדוש החודש יז כד.

35. ללמוד תורה גוי או תלמיד שאינו הגון נראה שאסור, אם לא בשעת סכנה, והרמב"ם התיר ללמד נוצרים. אמירת שמועה בשמם גם היא אסורה, אלא אמרה בסתם, וכל ערום יעשה בדעת (כך נראה שניתן להסיק מדברי הפוסקים, שלא הבאתי דבריהם כאן, אלא במקום אחר).